

ANADOLU-TÜRK AĞITLARININ MİZAHİ KARAKTERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. İsmail GÖRKEM
Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü- KAYSERİ
(igorkem@erciyes.edu.tr)

Özet

Ağıt ölen bir kişinin hakkında söylenen ‘türkü’dür. Ağıt türü, konusu itibarıyla acıklı olmasına rağmen Türk toplumunda bu türün farklı amaçlarla da söylendiği görülmüştür: Bazı metinlerde ağıt, ağlatmaktan daha farklı bir işlevi, yergiyi, dile getirdiği için bu türe mizahî unsurların katılmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan ağıtlar, fıkralar ve köy seyirlik oyunlarıyla iç içe girmiş vaziyettedir. Çalışmada farklı unsurlara sahip bu ağıtlar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ağıt, mizah, yergi/eleştiri, fıkra, köy seyirlik oyunları.

AN EVALUATION ABOUT HUMOROUS CHARACTER OF TURKISH MOURNING SONGS IN ANATOLIA

Summary

Mourning songs are about a dead person. Because of the subject of mourning songs, they are usually sad but in some Turkish mourning songs are not sad, they are rather humorous. This kind of mourning songs' function is criticising people. By this function, mourning songs have relation between anecdotes and folk theatre. In this paper, this kind of mourning songs will be studied.

Key Words: Mourning songs/elegie, humour, satire, anecdote, folk theatre.

Giriş

Halk Edebiyatı türlerinden olan ağıt, “insanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme, korku, telâş ve heyecan anındaki üzüntülerini, feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküleri” şeklinde tarif edilmektedir (Elçin 1986: 209). Tanımdan da anlaşılacağı gibi, ağıt söyleme/etmenin öncelikle bir geleneğinin olduğu görülmektedir. Ağıt yakma geleneği, zaman içerisinde ‘ağıt’ türüne ait metinlerin ‘sabitlenmesini’ sağlamış olmalıdır. Bu sabitlenmede, ezgi de önemli rol oynamaktadır.

Ağıtların konusu öncelikle ‘ölüm’, ikinci planda ise ‘ayrılık’tır. Düğünlerde söylenen kına türküleri ile, gençleri askere uğurlarken söylenen türkülerde de ‘ayrılık’ konu edilmektedir. Dolayısıyla bunları da birer ağıt olarak kabul etmek gerekecektir.

Ölüm ile ayrılığın verdiği acı ve ıstırapın dile getirildiği ağıt metinlerinde ‘mizahî’ bir karakter acaba mevcut mudur? Bu soru, şayet cevaplanabilirse, gerçekten önemli görünmektedir. Yazımızın sonuç kısmında, bu yazıda incelediğimiz metinlerin ‘tür’e ait niteliklerini açık bir biçimde ortaya koyabilmek için, ‘fıkra’ türü ve bu tür etrafında oluşmuş bazı kavramların tanımlanmasına ihtiyaç vardır:

Fıkralar, kısa ve özlü anlatımı olan nükteli ve güldürücü hikâyeler olup, bunlar daha ziyade ‘sözlü edebiyat’ın malıdır. Fıkralar, anlatımı sırasında “kelimelerin seçimi, tasvir biçimi, diyalog çatısı, konu seçimi ve hedef belirlemesi” ve “küçük hacimli kompozisyonu” ile diğer Halk Edebiyatı türlerinden ayrılır (Yıldırım 1998: 221). ‘Nükte’, “iyi düşünülmüş, ince ve örtülü mânâlar taşıyan, yarı şaka yarı ciddi sözlerin genel adı”dır ve nüktede gülme, amaç değil sadece bir araçtır (Tural 1993: 119). ‘Lâtime’, “hoş bir anlatımla dinleyeni o atmosferin içine sokabilen bir tahkiyeli tür” (Tural 1993: 122); ‘nekre’ ise “hoşa giden gülünç, tuhaf, ince bir alay taşıyan sözler söylemek, hikâyeler anlatmak” anlamına gelmektedir ve bizler nekrede sadece sözü anlatan kişiye güleriz (Tural 1993: 119). ‘İroni’, “anlatılmak istenenin aksini söyleyerek alay etme”, ‘satir’, “hüküm verirken var olan kini gösteren, birine ya da bir şeye karşı alay etmek suretiyle hücum”, ‘humor’ ise “fizikî, kültürel ve psikolojik yönleriyle karmaşık bir varlık olan insanın sosyal ilişkilerinde yüklendiği fonksiyonla önem kazanmak” anlamlarına gelmektedir (Eker 2003: 65).

‘Fıkra’ türü ile ‘ağıt’ türü, “icrâ töresi/geleneği” bakımından karşılaştırılabilir: Bunlardan ‘ağıt’ın bir icrâ geleneğinin, eski ‘yuğ’ törenlerinden bugüne kadar oluştuğu görülmektedir. Bu icrâ geleneği bir anlamda ‘ağıt’ türünün şekil, müzik vb. özellikler bakımından bazı karakteristik özelliklerinin belirginleşmesini (sabitlenmesini) sağlamıştır. Fakat ‘fıkra’ türü için böylesi bir icrâ töresinin varlığı düşünülemez; çünkü fıkralar bir sohbet esnasında daha ziyade ‘örnek’ göstermek amacıyla anlatılmaktadır. Bu yüzden fıkraların ‘tür’ olarak şekli anlamda ağıt gibi bir ‘kalıplaşma’yı gerçekleştirdiğini söylemek zor olsa gerektir.

Ağıt ve fıkra türüne ait bu ön bilgilerden sonra, tespit edebildiğimiz örnekler üzerinde durabiliriz:

1. Çerkez [Kasım Ağa'nın] Ağıtı

Kayseri’de yaşayan Afşar Türkmenlerinden Kasım Ağa’nın 1940’lı yıllarda Fahri Bilge tarafından derlenen ağıt ve hikâyesi şöyledir:

“Yasıpınar köyünde Kasım adlı bir Çerkez ölmüş. Aile efradı, ağıtçı bir Avşar kadını getirerek ağıt yakmasını istemişler. O da şunları söylemiştir:

1. *Ne deyim de [ne] ağlayım
Ölü bizim olmayınca
Birer birer tükenir mi
Kırkar kırkar ölmeyince*

2. *Ağaçtan atına binmiş
Yönünü evine dönmüş
Kundup suyu erişmemiş¹
Ölmüş, Kasım Ağa'm ölmüş*
3. *Hastalıktan sızılıyor
Eve kâğıt yazılıyor
Yüreğinde sızısı var
Kundup suyun arzuluyor.” (FB 426: 163).*

Söz konusu ağıtta ölen kişi bir Çerkez beyidir. Pınarbaşı(Kayseri)'nin Çerkez Akviran köyünde ölen bir Çerkez beyi için aynı ilçenin Hassa köyünden Kamer Karı'nın söz konusu ağıtı söylediği kaydedilmektedir.² Fakat bu ağıtta dörtlük sayısı birdir. Bu ağıtın zaman içerisinde Türkmenlerin yaşadığı İç Anadolu Bölgesinde yayıldığı ve çeşitlendiği anlaşılmaktadır. Tufanbeyli (Adana) ilçesinde aynı ağıtın “zalim bir Avşar beyi”nin ardından söylendiği görülmektedir.³ Aynı ağıt, Kalecik (Ankara) ilçesinin Hançılı köyünde ise, aynı köyden Alevî inancına mensup Çivi

¹ “Kundup suyu: Ayranın haftalarca bekletilerek fazla ekşitilmesi ile husûle gelen bir nevi içki. Çerkezler bunu çok kullanırlarmış.” (FB 426: 163). “Kundep-psı: Kışın ayran yerine içilen, kaynatılmış yoğurdun yaz mevsiminde dört ay müddetle bekletilmesiyle yapılan kışlık yoğurt. Bir bardak kundep suyu, çok ekşi olduğu için, normal günlük ayranın 3-4 bardağına bedeldir ve kesinlikle içki değildir.” (Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 3. sınıf öğrencisi Berk Gök'ün 23 Kasım 2005 tarihinde verdiği bilgi). Bu bilgi, söz konusu içilen ‘şey’in ‘içki’ olmadığını ifade ediyor; durum böyle olunca, ağıt metninde var olan ‘mizahî öge’ de tesirini bir hayli kaybetmiş oluyor.

² “Yıllar geçtikçe Avşarlarla Çerkezler birbirlerine komşu olurlar, dost olurlar. Böylece eski hır-gürlü dönem de gerilerde kalır. / İşte tam bu sıralarda Pınarbaşı ilçesinin Çerkez Akviran köyünden tanınmış bir Çerkez Bey'i ölür. Çerkezler çok sevdikleri bu beyin anısını yaşatmak isterler. Avşarlar gibi ağıt söyleyemediklerinden bu konuda bir hayli şaşırırlar. / Sonunda bunun çaresini bulurlar: Avşarların güzel ağıt yaktıklarını bildiklerinden, komşu Hassa köyünden Kamer Karı'ya (Kamer Alkan'a) başvururlar. Ondan beylerine ağıt yakması için ricada bulunurlar. Kamer Karı ünlü bir ağıtçıdır. İlk önce Çerkezlerin bu isteklerine karşı gönülsüz davranır, sonra da istenen ağıdı söyler. Söyler ama içinden de eski kavgalı günleri bir türlü unutamadığından, bu ağıdın son kısmını böyle bağlar: *Ne deyim de ne söyleyim / Ölü bizim olmayınca / Teker teker tükenir mi / Kırkı birden ölmeyince*.” (Özdemir 1985: 47).

³ “Ağıt Fıkrası
Vaktiyle Adana'nın Tufanbeyli ilçesi civarında yaşayan zâlim bir Avşar beyi varmış. Bey ölünce yakınları tanınmış bir ağıtçıyı çağırıp ağıt yakmasını istemiş. Kadın, zâlim bey için ağıt söylemek istememiş ama sonunda ezgi ile şunları söylemiş: *Ne deyim ne söyleyim/ Ölü bizim olmayışın (olmayınca)/ Birer birer beğ tükenmez/ Beşer beşer ölmeyişin* (ölmeyince). NOT: Ağıt tamamlanınca ev halkı ağıtçıyı küfürlerle uzaklaştırmışlar.” (Hasan Küttükoğlu, Kozan). (Elçin 1990: 19).

Bibi'nin komşu Sünnî Demirtaş köyüne ağıt yakmaya getirilmesi vesilesiyle anlatılmaktadır.⁴

Yukarıda metnini verdiğimiz ağıt ile Kamer Karı'nın yaktığı ikinci ağıt bir Çerkez beyi için Afşar Türkmenlerinden olan kadınlar tarafından söylenmiştir. Şükrü Elçin'in "Ağıt Fıkrası" ismini verdiği ağıt ise, "zalim bir Avşar beyi"ne söylenmektedir. "Birer birer tükenir mi?" başlıklı fıkrada ise ağıt "Sünnî bir ağa"ya söylenmektedir. Ağıtçı kadının, zorla ağıt söylemeye götürüldüğü, onun da ölen kişinin iyi yanlarını ağıtında dile getirmek yerine 'olumsuz' ve 'mizahî' yanlarını vurguladığı görülmektedir.

Anadolu'ya '93 Harbi'nden (1877-1878) sonra Kafkaslardan gelen Müslüman ahalinin Osmanlı topraklarına yerleştirdiği bilinen bir hakikattir. Kafkaslar'da yaşadıkları bölgelere coğrafi bakımdan benzeyen yerlerden birisi Uzunayla mıntıkası olmuştur. Çerkezlerin iskânı sırasında Afşar Türkmenleriyle Çerkezler arasında pek çok 'tatsızlık'ların olduğu, bunun 'türkü'lere de aksettği bilinmektedir.⁵

Yukarıdaki ağıtla, ilk çeşitlenmedeki 'ağıt'ta 'mizahî vurgu'nun belirginleşebilmesi için Çerkezlerin 'ağıt' söylemeyi bilmemesi gerekir; halbuki Afşarlar kadar yaygın ve canlı olmasa da Çerkezlerin de ölümlerine ağıt söyledikleri bilinen bir

⁴ "Birer Birer Tükenir mi?"

Ankara'nın Kalecik ilçesine bağlı Hançılı köyü ağıt yakma geleneğinin güçlü olduğu Türkmen bir Alevi köyüdür. Bu köyden Çivi Bibi lâkaplı yaşlı kadın en iyi ağıt yakan kişi olarak çevre köylere bile nam salmıştır. Bir gün yanbaşılarındaki Sünnî Demirtaş köyündeki cenaze evine götürürler. Cenaze evine gelen Çivi Bibi'nin Sünnî bir ağaya ağıt yakmak pek içinden gelmez. Ama çaresiz kıramayıp gelmiştir bir kez. Çivi Bibi kendisinden herkesi ağlatacak ağıtlar bekleyen kalabalığı süzerek ağıdına başlar: *Ne diyeyim ne söyleyim/ Ölü bizim olmayınca/ Birer birer tükenir mi/ Beşer onar ölmeyince*. Çivi Bibi'nin ağıdındaki çivileyici sözleri anlamayan ağanın yakınları 'İşte böyle deyiver bibi' diyerek memnuniyetlerini dile getirirler." (İlknur 2001: 57).

⁵ Rus istilâsı neticesinde Türkiye'ye göçen Çerkezleri devlet Avşarların yurdu olan Uzunayla'ya iskân etti. Diyarbakır'da sürgün olan Avşar beyi Halit beyin şu şiiri söylediği rivayet edilir: "*Dün gece bir rüya gördüm/ Eskisinden beter derdim/ Uzunayla baba yurdum/ Çerkez gazlık [kazık] çaktı m'ola*" (Kalkan 1982: 71).

İsmi bilinmeyen bir Avşar halk şairinin şiirinden: "*Devriyeler toplayak geldiler/ Kolumuzu dallarından kırdılar/ Yurdumuzu Çerkezlere verdiler/ Soğuk sulu Uzunayla nic'oldu*" (Kalkan 1982: 76).

İsmail Görkem'in kitabında (Görkem 2002: 224-229) yer alan Dadaloğlu şiirleri ile "nic'oldu" ayaklı farklı şairlere ait diğer şiirler (Görkem 2002: 379-382) Afşarların, genel anlamda da Türkmenlerin "iskân" ve "savaş" merkezli olarak çok acı çektiklerini anlatmaktadır. Bunun en sonucusu da Çerkezlerin Uzunayla'ya iskân edilmeleri ile yaşanmıştır. Bir anlamda Avşar Türkmenlerinin "iskân" ve 'göç' merkezli yaşadıkları, 'Çerkez'leri konu alan metinlerde 'somutlanmış' olmaktadır.

hakikattir.⁶ Çerkezlerin (çeşitlenmelerde “zalim Avşar beyi”nin ve “Sünnî inanca mensup bir ağa”nın) birer birer ölmesiyle tükenmeyecekleri, öleceklerse “kırkar kırkar”/ “kırkı birden”/ (diğer çeşitlenmelerde “beşer beşer” ve “beşer onar”) vefat etmeleri söylenmektedir. Hiçbir ağıtta böylesi bir dilek doğrudan söylenemez; bu ifadeler ancak mizahî tarzda ifadeler olarak değerlendirilebilir. Yukarıdaki ağıt metninin diğer üç çeşitlenmesine baktığımızda, bu ilk dörtlüğün muhafaza edildiği, değişik ortamlardaki ağıt merasimlerinde bu dörtlüğün söylendiği görülecektir.

Yukarıda verilen ağıtın ikinci ve üçüncü dörtlüklerinde anlatılanlar için de şunlar söylenebilir: Her iki dörtlükte de “kundep-psı” adı verilen bir çeşit ‘kışık ayran’dan söz edilmektedir. Ölen Kasım Ağa’ya ruhunu teslim etmeden evvel bu ayranın ulaştırılmadığı, şayet ulaştırılmış olsaydı belki de iyileşeceği mizahî bir tarzda anlatılmaktadır. Bir anlamda Kasım Ağa, bu ayrandan kendisine son nefesinde verilemediği için, gözü açık gitmiştir. Bu ifadelerden Afşar Türkmenlerinin, Çerkezlerin içtiği bu ‘ayran’ ile alay ettikleri anlamı çıkmaktadır.

2. Göde Ali’nin Ağıtı

Fahri Bilge’nin Sarız (Kayseri) Afşar Türkmenlerinden Anber Eroğlu’dan 22 Temmuz 1942 tarihinde kaydettiği metindir.

“Dadaloğlu, [Osmaniye ili] Kars-Kadirli’nin Eşkiler/Ekşiler köyünde fakr u zarûret hâlinde, kendi hâlinde yaşayan Göde Ali nâmında bir şahsın vefâtında o köyde bulunmuş. Göde Ali’nin karısı güya ağıt söylüyormuş. Lâkin ağıtı beceremediğini biliyormuş. Dadaloğlu’nu öteden beri âşık olarak tanıdığı için, Göde Ali hakkında kendisinin de bir şey söylemesini rica etmiş. Dadaloğlu, bunun üzerine:

⁶ Mr. Bell’in, 25 Eylül 1837 tarihinde Rus kurşunlarıyla şehit olan Kirem Girey’in “eski Çerkez usulü matem merasimi” şöyledir: “Bir adam eceliyle vefat ederse derhal yıkanarak, şehit ise yıkanmadan elbiseleriyle üç, dört saat içinde defnediliyor. Bu ilk cenaze merasimine en yakın komşuları katılıyor. Sonra matem merasimine katılmak üzere her taraftan birçok kimseler evine toplanıyor. Bu münasebetle yapılan merasim şudur: Cenaze meydana getirilmeyip odanın bir tarafına serilen hasır üstüne bir yatak konuyor. Yatağın üzerine ve etrafına ölünün elbisesi konuyor. Yatağın yapıldığı yer yanındaki duvarda silâhları asılıyor. Odanın içinde ölünün ailesi, akrabasının aileleri oturuyor. Dul kalan kadın kapı yanında ayakta duruyor. Yatağın her tarafında, akrabadan olan kızlar ya da genç kadınlar oturuyor. Odanın önündeki yeşil çayırılıkta erkekler toplanıyor. Bunlardan biri ağlayarak kapıya yaklaşınca içerdeki kadınlar da ağlamağa başlıyor. Bu adam yavaşça odaya girince ellerini gözlerinin üstüne doğru kaldırıyor. Yatağın kenarında oturan kızlar bunu kaldırıyorlar. Sonra dışarı çıkıyor. Hazır olanlar birer birer matem merasimini bu suretle yapıyorlar. / Köy ahalisinden birisi öldüğü zaman yakını olanlar da olmayanlar da, genç ve ihtiyar hepsi yüksek sesle ağıtlar okurlar. Ölünün güzel meziyetlerini sayarak bir saat kadar ağlarlar. Fakat ihtiyarlar ağlamazlar. Tanıdık ve ahbablar herkes ölünün evine girince böyle yaparlar. Mezardan dönüncüye kadar sükut âdetidir.” (Baj 2000: 77-78). Çerkezler’e ait kaydedilen bu bilgiler ile, Çukurova’da düzenlenen Türkmen ağıt törenlerinin karşılaştırılması da yapılabilir (bk. Görkem 2001: 93-94).

*Malatya'ya gider yolu
Parlıyor atının nalı
Ayakta çuha şalvarı
Buna Ali Ağa derler*

demiş. Bundan memnun kalan Göde Ali'nin avradı 'Sadâna kurban olayım, Dadaloğlu! Böyle değil miydi? Allah'ını seversen doğru söyle' deyince de Dadaloğlu, 'Madem ki Allah'ın adını karıştırdın. Doğrusunu da söyleyim' der:

*Gelir alt baştan oturur
Lokması batman götürür
Oturdu(ğu) sofraya (yı) batırır
Buna Göde Ali derler*

mukabelesinde bulunarak evvelce söylediğini dinleyenleri, en sonra hakikaten Göde Ali'nin hâline uygun [...] demekle güldürmüş. Göde Ali'nin karısı Dadaloğlu'ndan daha güzel sözler beklerken son söylediğinden müteessir olmuş." (FB 564: 138).

Kendisi için ağıt yakılan kişinin lâkabı "göde"dir; Türkçe'de 'göde', "kısa boylu, şişman, göbekli" (DS: 2132) kimselere denmektedir. Yukarıdaki 'metin'de karısının Göde Ali için ağıt yaktığı ve ilk dördlüğü söylediği kaydediliyor. Daha sonra kadın, söylediklerini (atının nallarının parlaması, ayağında çuha şalvarının olması ve kocasına 'Ali Ağa' denilmesi) Dadal Veli'nin onaylamasını ister ve "Allah'ını seversen doğru söyle" der. Dadal Veli de, 'metin'deki ikinci dördlükte 'doğru'yu söyler; Göde Ali, ağa değildir. Bir yer sofrasında "alt başta", en uçta, son tarafta oturur; lokmalarının her biri birer "batman" ağırlığında ve büyüklüğündedir. Böyle olduğu için "oturduğu sofrayı batırır" yani, sofrada yiyecek hiçbir şey bırakmaz. Üstelik o kişiye "Ali Ağa" demezler; onun lâkabı ve adı "Göde Ali"dir. "Ağa"lık, bir 'oymak'ın, 'el'in, 'aşiret'in reisine, beyine verilen bir unvandır. En önemlisi ise, "Ağalık verme ile olur"; yani ağalar eli ve gönlü bol, cömert insanlardır. Yukarıdaki 'anlatı'da 'mizah' unsuru "zıtlık" ile sağlanmış olmaktadır.⁷

3. Bir Karatepli Fıkrası

"Doğmamış Çocuğun Ölüsüne Ağıt

Karatepli yaylaya göçmüş. Şöyle soğuk suların gürül gürül aktığı bir doğal kaynağın yakınına çadırını kurmuş (Kaynağın hemen yakınına çadır kurulmaz. Çünkü hem çadır sahibi rahatsız olur, hem de o kaynaktan faydalanmak

⁷ Söz konusu metin hakkında daha önce yaptığımız bir değerlendirme ise şöyledir: "Şiirin metni ve şiirin hikâyesiyle ilgili bilgi, 'Dadal Veli'yi bize, sade ve basit bir insan kimliğiyle, olduğu gibi yansıtıyor. Yüzeysel olarak bakılacak olursa, metin bir 'ağıt' olmalıdır; fakat şiirde 'gerçekçi' ve 'mizahî' yanın ağır bastığı da göz ardı edilmemelidir" (Görkem 2006: 274).

isteyenlere engel olunmuş olunur. Bu bir göçerlik töresidir.) Kaynağın hemen yanında kocaman bir abide çınar ağacı varmış.

Günler böyle geçip giderken bir dar ikindi vakti, yani kuşların akşam yuvaya dönüş telâşıyla çılgılık attığı zamanda, Karatepeli'nin kızı su getirmeye gitmiş. Annesi evde yemek yapmak için kızın gelmesini bekliyormuş ama kız bir türlü gelmiyormuş. Kadıncağız merak etmiş. Kaygılanmış. Pınara kadar gitmiş. Varmış ki ne görsün. Kızı, iki gözü iki çeşme ağlıyor. “Kızım ne oldu, niçin ağlıyorsun?” diye sorunca, kız başlamış anlatmaya:

‘Aaaaa, ana... Sabattan [gelecekte, yarınlarda, ‘sabahtan’ kelimesinden bozulma] ben evlensem. Bir çocuğum olsa. Şu ağaca çıkacak kadar büyüse. Şo daldaki kuş yuvalarının içindeki yumurtaları, yavruları merak etse. Çıkıp bakmak istese. O dallara kadar çıksa. Sonra da düşüp ölse. Ben anasıyım. Nasıl ağlamayım hatın anam’ deyince anası:

‘Heyle [nasıl] de ağlamam hatın gızım. Ben ebesi [ninesi] olurum da ağlamam mı’ deyip başlamış ağlamaya. Ana, kız dövüne dövüne ağıt yakarak ağlıyorlarmış. Kız diyormuş ki:

*Gızın bir gişiye varsa [gişiye varmak: evlenmek, ere varmak]
Ondan bir çocuğu olsa
Şu ağaçtan düşüp ölse
Ebesinin ağlamam mı?*

Anası kızından geri kalır mı? O da başlamış dörtlükleri düzmeye:

*Gızım bir gocaya varsa
Ondan bir torunum olsa
Ağaçlardan düşüp ölse
Ebesiyim ağlamam mı?*

deyip ağlaşırlarken, vaktin geçtiğini fark etmemişler. Vakit akşam olmuş. Adam çadıra gelip de kimseyi bulamayınca meraklanmış. Helkelerin çadırda olmadığını görünce, hanımıyla kızının suya gittiklerini anlamış. Kendisi de “bunlar nerede kaldı. Bu kadar gecikmemeleri gerekirdi” diyerek, kaynağın yolunu tutmuş.

Vara vara varmış ki ne görsün. Ana kız birbirlerine sarılmışlar, hüngür hüngür ağlaşıyorlar. Ağıtı biri alıp ötekine veriyor; öteki alıp ona veriyor. Yani biri bırakıp öteki başlıyor. Adamcağız korkmuş. Dağ başı ıssız bir yerde namuslarına dokunan mı oldu diye ürpermiş.

‘Kız nooldu size? Böyle dövüne dövüne, başınızı bağrınızı yırtıp parçalayarak niye ağlıyorsunuz?’ diye sorunca, kadın başlamış anlatmaya:

‘Heriiif herif! Kurban olduğum herif! Aha şu vavrumuz büyüdü, kocaman kız oldu. Sabattan gişiye versek, bir çocuğu olsa. Torunumuz, aha bu çınara çıkacak kadar böse. Şu dallardaki guş yuvalarını merak etse. Çınarın tâ tingil depesine

[en uç nokta, doruk] çıksa. Oradan ayağı kayıp düşse de ölse. Sen dedesinin ağlamam mı?’ deyip söylemeye başlamış:

*Bizim torunumuz olsa
Punarin başına gelse
Şu çınardan düşüp ölse
Dedesinin ağlamam mı?*

deyince: ‘Ben dedesi olurum da ağlamam mı?’ diyerek adam da başlamış ağlamaya. Dede de şu dörtlüğü söylemiş:

*Bir oğlan torunum olsa
Gözenin başına gelse
Kuş yuvasından düşüp ölse
Dedeyim ağlamam mı?*

Üçü birden ağlaşıp çadıra varmışlar. Karatepli çadıra varınca hanımına:

*Torunum düşüp ölmesin
İçimize dert olmasın
Bu yurt bize yurt olmasın
Yık çadırı göçek gidek*

demiş. Sabahın olmasını, etrafın aydınlanmasını bile beklemeden, çadırı yıkıp o yurttan kaçmışlar” (Keçebaş 2005: 13-15).⁸

Kadirli (Osmaniye) ilçesinin doğusundaki beş köyü içine alan ‘yöre’ye ‘Karatepe’ mıntıkası adı verilmektedir. ‘Karatepli’ fıkra tipinin esas kahraman olduğu “[b]u fıkralarda, bu bölgede yaşayan insanların damgası açıkça görülür. Bunlar, yerleşik düzene geçmiş, göçer kültürünün izlerini taşır. Fıkralarda günlük olaylarda karşılaştığımız çeşitli zıtlıklar, sosyal ve insanî kusurlar işlenir. Karatepli fıkraları küçük bölge ve yörelerde tanınan, bilinen yerel fıkra tipidir. O çevre halkı tarafından benimsenmiştir. Coğrafi bir adla anılır” (Artun 2000: 13). Dursun Yıldırım’ın Türk fıkralarını tasnifine göre ‘Karatepli’ fıkra tipi, “bölge ve yöre tipleri” (Yıldırım 1999: 27) grubu içerisine girmektedir. Yıldırım, “[b]ölge ve yöre tipleri deyince, belli bir coğrafya üzerinde yaşayan insanları temsil eden ve bağlı oldukları mekânla isimlenen fıkra-tiplerini kast[etmektedir]” (Yıldırım 1999: 31).

⁸ Bu fıkranın “Karatepli Kızın Derdi” adlı çeşitlenmesi için bk. Artun 2000: 27-28. Bu fıkrada Karatepli kız ve anası, şehirdeki bir ağanın evinde hizmetçidir. Fıkrada ağıt dörtlükleri yer almamıştır. Sanki yukarıdaki fıkranın ‘şehir’e uyarlanmış hali gibidir. Konu benzerliği olan ve ‘tekerleme’ özelliği de gösteren bir diğer metin de şöyledir: “*Sarman [kedi] salınsa gelse / Kapıda keser olsa / Keser üstüne düşse / Sarman orada ölse / Biz ne yapardık öhö öhö.*” (Hocam Prof. Dr. Tuncer Gülensoy’un annesi, rahmetli Lütfiye Gülensoy’dan naklen).

Saim Sakaoğlu da fıkraları üç ana bölüme ayırmakta ve bunlardan ikincisinin –yani “bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar”ın- “bir bölge halkıyla ilgili olanlar” grubuna girdiğini söylemektedir (Sakaoğlu 1992a: 44).

Gerek Anadolu-Türk fıkralarında ve gerekse dünya fıkraları arasında böylesi ‘saf’ fıkra tipleri çokça görülmektedir. Pertev N. Boratav, Karatepeli fıkralarının “Karatepe halkı üzerine, onların saflıkları ve acayıplıkları ile eğlenmek için anlatılan şeyler” olduğu kanısındadır (Boratav 1969: 429). ‘Karatepe’ yer adını sadece Kadirli’nin söz konusu yöre ile özdeşleştirmek de yanlış olacaktır. Antalya’dan Çukurova bölgesine kadar olan coğrafi sahada bulunan birden çok ‘Karatepe’ adlı yerleşim merkezi vardır ve bu yerlere ait benzer fıkralar anlatılmaktadır. “Karatepeli eski bir Türkmen göçebesinin anıları içinde yaşar, dağla ovanın, ormanla tarlanın birleştikleri yerlerde yurt tutmuş bir köylünün, bir çobanın ya da çağdaş bir Çukurova çiftçisinin çizgileriyle belirir; gezdiği yerler Çukurova ve Toroslardadır. (...) ...Karatepeli hikâyelerini, oluşma süreleri içinde, Nasreddin Hoca gibi güçlü bir ‘çekim merkezi’ bulamadan kalmış mizah yaratmaları sayabiliriz” (Boratav 1969: 431-432).

Yukarıdaki ‘anlatı’da, ‘genç kız’, ‘anası’ ve ‘babası’ olmak üzere üç kişi bulunmaktadır. Bu kişiler, ‘ahmak’ veya ‘alık’ olarak vasıflandırılabilir. ‘Ahmak’, “zekâsı az gelişmiş olan budala”, ‘alık’ ise “beceriksiz ve şaşkın” anlamına gelmektedir.

Fıkra, ‘kız’ ile ‘ana’sının ‘karşılıklı söyleşme’si [karşılaşma] ile başlıyor. Daha sonra ‘ana’ ile ‘baba’ karşılıklı olarak maksatlarını şiir söyleyerek anlatıyorlar. En sonunda ise ‘baba’ tek bir dörtlük söylüyor ve sonunda aile çadırlarını sökecek oradan ayrılıyorlar. Şiirler 8’li hece ölçüsüyle söylenmiştir. İlk dört dörtlük birbirine ‘ayak’larla bağlanmıştır.

Yukarıdaki ‘metin’de mizahî vurguyu öne çıkaran husus, kahramanların tamamının ‘aptal’ ve ‘ahmak’ olmalarıdır. Bu özelliği bakımından metin ‘fıkra’dır. Burada, kahramanların gerçek hayatta da böylesine aptal ve ahmak oldukları düşünülecek olursa, o zaman metnin ‘fıkra’ olma niteliği kaybolmuş olacaktır. Karatepeli fıkrasında “karakter komiği” ve “söz komiği” ön planda, “hareket komiği” ise ikinci plandadır.⁹

⁹ ‘Söz komiği’, “dil aracılığıyla ortaya konulan gülme”; ‘hareket komiği’, ise “[g]enel davranış, hareket ve eylemlerle gerçekleştirilen gülmedir. Hareket komiğinde esas olan, mekaniklik, yineleme, tersine çevirme, orantısızlık ve dalgınlıktır.”. ‘Karakter komiği’, “söz ve hareket komiğiyle beraber ortaya çıkan anlamlandırmadır. Toplumla uyum sağlayamayan, aykırı düşünce ve davranışlarıyla sosyal gruptan soyutlanan, kabul görmeyen fıkra tipinin saflığı, iyi niyeti, dürüstlüğü, cimriliği, duygusuzluğu, acımasızlığı gibi olumlu ya da olumsuz karakterleriyle ilgili özelliklerin ortaya konduğu fıkra kompozisyonları, karakter komiğini beraberinde getirdiği için gülünçtür.” (Eker 2003: 82).

4. Ağıt-Köy Orta Oyunu İlişkisi

Türk Edebiyatında Ağıtlar: Çukurova Ağıtları (İnceleme-Metinler) isimli kitabımızda “Ağıdın Diğer Türlerle Münasebeti” (Görkem 2001: 26-33) başlıklı bir bölüm açmış ve burada ‘ağıt-şiir’ ve ‘ağıt-nesir’ münasebeti, ‘tür’ler merkeze alınarak değerlendirilmiştir. Söz konusu kitapta ‘ağıt-fıkra’ ilişkisi elimizde yeteri kadar örnek olmadığı için değerlendirilmemişti (Görkem 2001: 367’deki ‘Bodiğin Ağıdı’ adlı metin yarı mizahî bir karakter gösteriyor). Kitabın bu kısmında o zaman ana hatlarıyla sadece ‘ağıt-köy orta oyunları’ ilişkisine dair bazı örneklerden söz edilmişti (bk. Görkem 2001: 33). Aşağıda bu husus yeni bulunan örneklerle daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

a. Saya Gezme (Uğur ve Bereketin Temsili) Oyunu

Koyunların karnındaki yavruların hamile olduktan 100 gün sonra tüylerinin bittiğine inanılır. Bazı yörelerde bu günde yapılan kutlamalar baharın gelişi ile yapılan kutlamalarla da ilişkilendirilmektedir. “Yaşlı, uzun beyaz sakallı, başında sarığı, sırtında kanburu, elinde bastonu, uzun paltolu bir adam” (Elçin 1997: 43) olan ‘saya’ hediye isteme maksadıyla ölü taklidi yaptığı sırada -Kululu köyünde (Kayseri-Bünyan/Akkışla)- oyunda rol alan kadınlar şu ağıtı söyler:

*“Gökte yıldız sayılır mı
Çiğ yumurta soyulur mu
Ölen Köse ayılır mı
Uyan Köse sabah oldu”* (Elçin 1997: 44).

Bu metin, çok yaygın olarak bilinip söylenen “*Uyan Ali’m sabah oldu*” türküsünün bir çeşitlenmesidir (bk. Gökbakar 1947; Sakaoğlu 1976; Görkem 2001: 32). Oyundaki mizah unsuru, daha çok ‘hareket komiği’ ve ‘karakter komiği’ ile sağlanmaktadır. Bilinen ağıt metni –zamanla sözlü gelenekte ‘hikâye’sinden bağımsız bir biçimde ‘türkü’leşmiştir-, ‘bahar’ın gelişini temsili olarak anlatmak maksadıyla burada kullanılmıştır; söylenen ağıtın, ‘ölü’yü diriltici bir etkisi yoktur.

b. Gündeşlioğlu Oyunu

Gündeşlioğlu türkülü-hikâyesiyle ilişkisi olan, aynı adla Kahramanmaraş’ta oynanan mizahî bir oyundur. Türkülü-hikâye, işlenen konu bakımından “Gençlikte mi Kocalıkta mı” masalıyla büyük oranda benzerlik göstermektedir (bk. Sakaoğlu 1973: 133-135, 429-433; Sakaoğlu 1999: 277-279). Bu oyunda Gündeşlioğlu’nun dilinden söylenen ‘türkü’, dramatik bir ağıttır. Söz konusu şiir (türkü), aynı isimli türkülü-hikâyede de [Gündeşlioğlu Hikâyesi] muhafaza edilmiştir (Oyun metni için bk. Elçin 1977: 52. Bu ‘türkü-hikâye’ hk. ayrıca bk. Boratav 2002: 116; Elçin 1988: 102-104; Avcı 2003). Bu ‘türkü’, halk hikâyesinde ‘ağıt’ karakterli bir türkü hüviyetindedir. Aynı isimli köy orta oyununda da, söz konusu metin, benzer özellikleri muhafaza edilerek yer almıştır.

c. Arap Oyunu

Çukurova bölgesinde bilinen Arap oyununda (bk. Elçin 1977: 97-101), ‘Göde’ adlı erkek, ‘Arap’ isimli kahraman tarafından değnekle vurulup öldürülür. Bunun üzerine Arap ve orada hazır bulunan kızlar ölen Göde’nin baş ucunda mizahî karakterli bir ağıt söylerler:

“Arap: *Serin yaylalara göçtüğüm
Soğuk sularından içtiğim
Sakalcığına sıçtığım
Kaldırın şunu kaldırın*

Kızlar: *Evimizin önü höyüklice
Domuz gibi kıtıklıca
Tavşan gibi bıyıklıca
Kaldırın şunu kaldırın*

Arap: *İçerim bademi doldurun
Suçluyum beni öldürün
Şu Göde’yi ortadan kaldırın
Kalkın kızlar kalkın*

*Köpoğlunun oğlu Osman
Kum kurşun bam barut
Din tüfek güm güm.” (Elçin 1977: 100).*

Daha sonra da imam sahneye çağırılır ve cenaze kaldırılır. Bu sahne, oyunda asıl konunun yan unsuru gibidir. Oyundaki bu sahnede, ‘söz’, ‘hareket’ ve ‘karakter’ komiği, üçü bir arada bulunmaktadır.

d. Dede Oyunu

Elâzığ’dan derlenen “töresel” veya “büyüsel” nitelikli “Dede Oyunu”nda “ölüp-dirilme motifi” şöyle yer almaktadır: Dede oyun sırasında sebepsiz bir şekilde ölür, kızlar ağıt yakarak dedeyi diriltirler. Daha sonra ise kızlardan birisi ölür. Dede, köylülerin tarlalarda küçük abdestlerini yaptıkları tarzda -bir dizi yerde, diğeri bükük olarak- yere çömelir ve şu ağıtı söyler:

*“Kar yağar kepek gibi
Ne yatarsın köpek gibi
Fati Fati Fati Fati
Su dökeyim de dirilsin
Su dökeyim de dirilsin”*

der ve kızın ağızına çişini yapar; kız dirilir, seyirciler güler (Karadağ 1968: 40-43).

Oyunda; ‘söz’ ve ‘hareket’ komiği bir arada görülmektedir.

e. Ölü Oyunu

Kayseri’den derlenen “Ölü Oyunu” hasat sonunda oynanan oyunlardan dır. Temsilî olarak “[ö]lü şeklinde hazırlanmış biri, birkaç kişi tarafından halkın toplu bulunduğu bir meydana getirilip bırakılır. Etrafta toplanmış olan halk kadın, erkek herkes korkarak bakar ona. Bu arada ölü gencin babası, annesi ve iki kız kardeşi getirilir” (Karadağ 1968: 77). Anası, ölen oğlunun başında -ilk dörtlüğünü vereceğimiz- toplam dört dörtlükten ibaret bir ağıt söyler:

*“Firezden yastık etmişler
Üstüne beylik örtmüşler
Garip misin kele yavrurum
Kuru yerlere atmışlar”.*

Sonra bir köylü, ana-babaya ağıtlarına bir son vermelerini söyler. Bir doktor ve iki hastabakıcı sahneye gelir. Doktor hastayı muayene eder; iki koluna iğne yaparlar. Ölü bir müddet sonra canlanır. Ana-baba ve kızların sevinci birbirine karışır; davul-zurna eşliğinde bir oyun havası oynarlar. Daha sonra ise bu kez ailenin iki kızı gençler tarafından kaçırlır. Köpek şekline sokulmuş iki çocuk, kızları bulup getirir. Anne ve baba sevinir ve hep birlikte tekrar oyun havası oynamaya başlarlar (s. 77-79).

Oyun Kayseri’ye bağlı Hacılar, Erkilet, Develi ve Tomarza’da bilinip oynanmaktadır. Bu oyun hakkında Nurhan Karadağ’ın tespit ve değerlendirmeleri şöyledir: “Bu oyun, hasat sonu yapılan düğünlerde genellikle eğlence aracı olarak oynanıyor. (...) Ölü, bugünün ölü kavramıyla işlem görüyor. Oyun büyüsel işlemi ni yitirmek üzeredir. (...) Ölüyü diriltmek için bir doktor ve iki sıhhiye görev alıyor ve ölü iki iğne ile diriliyor. Ölüm nedeni de krize bağlanıyor. Ölüm ardından yakılan ağıtta ise komik sözler yerine gerçek ağıtın sözleri yer alıyor.” (Karadağ 1968: 79).

Anlaşıldığına göre, bu oyunda söylenen ağıt, gerçek anlamda bir ağıt metnidir. Dolayısıyla oyunda, ‘söz’ komiği yoktur. Fakat oyunda ‘hareket’ ve ‘karakter’ komiğinin varlığından söz edilebilir.

Sonuç

Folklor ürünlerine ait ‘tür’ler arasında geçişlerin var olduğu bilinen bir gerçektir. Bu hususta görebildiğimiz iki makaleden ilki Saim Sakaoğlu’na aittir. İlk makalede atasözleri ve bilmecelelerdeki ‘fıkra’msı nitelikler üzerinde durulmuş, ayrıca ‘fıkra’ metinlerinde yer alan ‘bilmece’ türüne ait nitelikler ele alınmıştır (bk. Sakaoğlu 1982b). A. Berat Alptekin ise makalesinde, ‘ağıt’ metinlerinde geçen ‘masal’, ‘efsane’ ve ‘halk hikâyesi’ne ait unsurlar üzerinde durmuştur. Makalede, Çukurova’dan derlenen ağıt metinlerinden yola çıkılarak şöyle bir değerlendirme yapılıyor: “... ağıt metinleri, şiir özelliği ile de olsa, efsane, masal ve halk hikâyesi ile de benzerlikler göstermektedir. Netice itibarıyla bu tür metinlerin, örnekleri

fazla olmamakla beraber, ağıtların içinde de olabileceğini belirtmek isteriz.” (Alptekin 1992: 15).

Yaşar Kemal, *Ağıtlar* kitabının ikinci baskısına yazdığı ön sözde ‘ağıt’ türünün diğer türlere ‘geçiş’i hakkında şunları kaydediyor: “Kına ağıdına kimi yerlerde kına türküsü de diyorlar. Kimi yerde de kına ağıdı halay olmuş. Kadırlı’nın Bahçe köyünde, şimdi Osmaniye ilçesine bağlandı, 1939 yılında öğretmen vekilliği yaptığımda İbrahim Poçulu Avşar Ağıdı adında, o zamana kadar hiç görmediğim çok ağır, ritmleri çok derinde olan bir halay çekmişti. Ardından da Kına Ağıdı halayını oynamıştı. Kına Ağıdı halayı bir geline kına yakılmasını, ata bindirilmesini, önce acısını, sonra da sevincini anlatıyordu. Avşar Ağıdı çok ağır, figürleri belli belirsiz bir halaydı. Çok derindeydi ritmi. Şimdiye kadar böylesine ince ritimli bir oyun görmedim. İnsanın iliklerine işleyen bir lirizmi vardı.(...) Kozanoğlu Ağıdını Orta Anadolu’da oturak havası olarak söylüyorlar. Çünkü oralarda ağıt geleneği yok.” (Kemal 1992: 42). Bu bilgi de, önemli görüldüğü için kaydedilmeden geçilememiştir.

Ünsal Özünlü, *Gülmecenin Dilleri* isimli kitabında, ‘metin dili’ açısından ‘fıkra’ları üçe ayırıyor. Özünlü ayrıca, Jordan’ın bir makalesinden hareketle (bk. Jordan 1988), Türk fıkralarını ‘metin dili’ bakımından sınıflandırmakta ve – genellikle- üç çeşit gülmece metni olduğunu söylemektedir: Birinci çeşidinde “met[n]in içeriği temel alındığı için”, metin bir dilden diğerine kolaylıkla çevrilebilir. Ana metindeki gülmece öğeleri “soyut anlamlardan çok somut anlamlara yönelik” olduğu için, her dilde karşılığı rahatlıkla bulunabilir. Bu metinler bir bakıma “yazıldığı [söylenildiği] dilden bağımsız metinlerdir (Özünlü 1999: 47). İkinci çeşidinde “yalnızca kaynak dile ilişkin dilbilimsel özellikler yoğun olarak” kullanılmaktadır. Bu tarz metinlerin başka dillerde tam olarak karşılıkları yoktur. Karşılıkları bulunsun bile anlam farkları olabilir. Bu metinler, “kaynak dile bağımlı” metinlerdir (Özünlü 1999: 48). Üçüncü çeşit metinlerde “ana metnin kaynak dildeki özellikleri yoğun olmasına karşın, kültür öğeleri daha baskın özellikler taşıyabilir. Ana metnin kültürel özelliklerini bilmeden o metni anlamak oldukça zordur (Özünlü 1999: 49).

Bu sınıflandırma açısından, yukarıda incelediğimiz metinler, ikinci ve daha çok da üçüncü çeşit metinler hüviyetindedir. Zaten üçüncü ve ikinci tip metin olma özellikleri sebebiyle, ‘söz’, ‘hareket’ ve ‘karakter’ komiği unsurları ön plana çıkarılan ‘fıkra’larda, ‘ağıt’ türü metinlerin yer aldığını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Ali Berat, 1992, “Masal, Halk Hikâyesi ve Efsanelerin Ağıtlarda İşlenişi”, *Erciyes*, c. XV, S. 178, (Ekim 1992), s. 13-15.
- ARTUN, Erman, 2000, “Yaşayan Adana Karatepeli Fıkraları”, Adana Halk Kültürü Araştırmaları-1, Adana: Adana Büyükşehir Belediyesi Altın Koza Yay., s. 10-39.
- AVCI, A. Haydar, 2003, “Gündeşli Oymağı ve Gündeşlioğlu”, *Halkbilimi Araştırmaları*, 2. Kitap, İstanbul: E Yay., s. 280- 296.
- BAJ, Jabaghi, 2000, **Çerkezler**, Ankara: İtalik Yay.
- BALİ, Muhan, 1997, **Ağıtlar**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- BORATAV, Pertev Naili, 1969, **Az Gittik Uz Gittik**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- BORATAV, Pertev Naili, 2002, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, (Yay. Hzl. M. Sabri Koz), İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yay.
- DALDABAN, Mustafa, 1993, “Çerkesler ve Çerkes Folkloru”, *Erciyes*, c. XVI, S.181, (Ocak 1993), s. 28-29.
- DS, 1972, **Derleme Sözlüğü**, c. VI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- EKER, Gülin Ögüt, 2003, “Fıkralar”, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, cilt III, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., s. 63-130.
- ELÇİN, Şükrü, 1977, **Anadolu Köy Orta Oyunları** (Köy Tiyatrosu), (2. baskı), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- ELÇİN, Şükrü, 1986, **Halk Edebiyatına Giriş**, (Gözden geçirilmiş ilâveli yeni baskı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ELÇİN, Şükrü, 1988, “Aşiret Şairi Gündeşlioğlu ve Onun Hikâyesi”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, c. I, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 102-104.
- ELÇİN, Şükrü, 1990, **Türkiye Türkçesi’nde Ağıtlar**; Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- FB 426, A. Arifî [Fahri Bilge], [Defter], Kayseri 1938-1941, Millî Kütüphane İbn Sina Yazmaları, Nu.: Yz. FB. 426.
- FB 564, A. Arifî [Fahri Bilge], [Defter], Millî Kütüphane İbn Sina Yazmaları, Nu.: Yz. FB. 564.
- GÖKBAKAR, İbrahim, 1947, “Masal ve Türkü”, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. V, S. 1 (Ocak-Şubat 1947), s. 39-43.
- GÖRKEM, İsmail, 2000, Halk Hikâyesi Araştırmaları: **Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı**, Ankara: Akçağ Yay.

- GÖRKEM, İsmail, 2001, **Türk Edebiyatında Ağıtlar: Çukurova Ağıtları (İnceleme-Metinler)**, Ankara: Akçağ Yay.
- GÖRKEM, İsmail, 2006, **Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu: Bütün Şiirleri**, İstanbul: E. Yayınları
- İLKNUR, Miyase, 2001, **Bahçe Biziz Gül Bizdedir**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- JORDAN, David K., 1988, "Humor or What's Funny About Esperanto?", **WHIMSY**, c. VI, Arizona: Arizona State University.
- KALKAN, Emir, 1982, "Afşarlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 19 (Ağustos 1982), s. 23-76.
- KARADAĞ, Nurhan, 1968, **Köy Seyirlik Oyunları**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- KEÇEBAS, Bekir, 2005, **Karatepli Hikâyeleri ve Fıkraları**, Kayseri 2005 (*basılmamış*).
- KEMAL, Yaşar, 1992, **Ağıtlar**, İstanbul: Toros Yay.
- ÖZDEMİR, Ahmet Z., 1985, **Avşarlar ve Dadaloğlu**, Ankara: Dayanışma Yay.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal, 1999, **Gülmecenin Dilleri**, Ankara: Doruk Yayıncılık.
- SAKAOĞLU, Saim, 1973, **Gümüşhane Masalları: Metin Toplama ve Tahlil**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.
- SAKAOĞLU, Saim, 1976, "Cönklerden Seçmeler-I", **Çağrı**, S. 216 (Ocak 1976), s. 9-12.
- SAKAOĞLU, Saim, 1992a, "Türk Folklorunda Üç Ahmak Fıkraları", **Efsane Araştırmaları**, Konya: Selçuk Üniversitesi Yay., s. 42-56.
- SAKAOĞLU, Saim, 1992b, "Folklor ve Halk Edebiyatı Mahsulleri Arasındaki Münasebetler", **Efsane Araştırmaları**, Konya: Selçuk Üniversitesi Yay., s. 110-114.
- SAKAOĞLU, Saim, 1999, "Konya Masalı: Gençlikte mi, Gocalıkta mı?", **Masal Araştırmaları**, Ankara: Akçağ Yay., s. 277-279.
- TURAL, Sadık, 1993, "Nekre ve Nükte Kavramlarının Kültür İçindeki Yeri ve Fonksiyonları", **Edebiyat Bilimine Katkılar**, Ankara: Ecdâd Yayım-Pazarlama, s. 115-122.
- YILDIRIM, Dursun, 1998, "Fıkra Türü", **Türk Bitiği: Araştırma/İnceleme Yazıları**, Ankara: Akçağ Yay., s. 221-231.
- YILDIRIM, Dursun, 1999, **Türk Edebiyatında Bektâşi Tipine Bağlı Fıkralar**, Ankara: Akçağ Yay.